

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Диференціальна психологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема №9. Соціальні групи в диференціально-психологічному контексті

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
ради ХНУВС гуманітарних та
соціально- економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол №8 від 15.08.2023)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
доцент Твердохвалова Ю.Л.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри психології факультету № 7 Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», кандидат психологічних наук, доцент Старовойт Т.П.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шилина А.А.

План лекції

1. Критерії відмінностей між соціальними групами
2. Вплив суспільної стратифікації на сімейне середовище
3. Вплив статусного рівня на інтелект
4. Детермінація індивідуальних відмінностей якістю життя соціальних груп

Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Диференціальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 600 с.
2. Мазяр О. В. Диференціальна психологія: модульний курс: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с.
3. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.

Допоміжна:

4. Романовська Л. І., Подкоритова Л. О. Диференціальна психологія. Львів: «Новий світ 2000», 2011. 235 с.
5. Пасніченко А. Е. Диференціальна психологія у тестах: Практикум. / А. Е. Пасниченко. Чернівці: Рута, 2005. – 84 с.

Текст лекції

Вступ. Належність до певної соціальної групи є важливою змінною у комплексі групових відмінностей. Фахівці із диференціальної психології мають справу з набагато вужчим аспектом аналізу стратифікації, ніж, наприклад, соціологи або соціальні психологи. Від вивчення груп, які розрізняють за рівнем благополуччя, освіти або політичного впливу, акцент зміщується на такі компоненти: дохід сім'ї, рівень освіти батьків, професійний престиж, демографічні характеристики найближчого оточення та ін. Ці компоненти потребують дослідження з огляду на їх вплив на інтелект та індивідуальний стиль поведінки, ціннісні орієнтації, мотиви, індивідуальну своєрідність людини.

Питання 1. Критерії відмінностей між соціальними групами.

У більшості багатонаціональних суспільств, наприклад у США, процес соціальної диференціації відбувається внаслідок дії соціальних та економічних чинників. На позначення комплексу змінних, які в диференціально-психологічному контексті відіграють роль стійкої ситуативної детермінанти, використовують поняття "соціоекономічного статусу" (СЕС), який визначають на основі аналізу занять, рівня доходу,

освіти. Ці показники корелюють між собою, що є підставою для їх виокремлення як критерію, що поділяє суспільство на страти.

Страта (лат. stratum - настил, шар) - соціальний шар, група людей, виокремлених за певною ознакою.

Система стратифікації включає умови проживання, стилі життя (у т. ч. установки і ціннісні орієнтації), очікування тощо. У сукупності ці параметри утворюють контекст, на тлі якого відбувається соціалізація дитини.

На основі стратифікації, для аналізу відмінностей між людьми використовують:

а) побудову континуальної шкали "знизу - вгору". Для цього у західній традиції виокремлюють п'ять соціально-економічних рівнів: нижній (неблагополучний) клас, робітничий клас ("блакитні комірці"), клас нижче середнього ("білі комірці" - службовці), клас вище середнього (бізнесмени і незалежні професіонали), клас з високим рівнем;

б) порівняння середнього класу, який є основною частиною соціальної структури суспільства (дрібні та середні власники, фермери, менеджери, державні службовці, високооплачувані інженерно-технічні працівники) з неблагополучними групами населення.

Вплив соціальної страти, до якої належить індивід, виявляється впродовж усього його життєвого шляху - від особливостей вагітності матері до становлення зрілої особистості. За класифікацією Д. Картрайта на особистість впливають особливості соціального статусу (табл. 1.1.).

Таблиця 1.1

Вплив на особистість соціоекономічних чинників

Характеристики статусу	Ситуативні та особистісні змінні
Соціально-економічний рівень життя батьків. Спадкові ознаки. Догляд за матір'ю під час вагітності (у т. ч. харчування). Харчування новонародженого і догляд за ним. Сусіди і найближче оточення. Шкільне середовище. Можливості для вибору роду занять. Професія і рівень доходу. Досягнення певного статусу	Домашня обстановка: звички, установки, особливості шлюбу, готовність до появи дитини, найближчі родичі. Потенціал та обмеження вроджених характеристик. Вплив на організм дитини в пренатальний період. Вплив на здоров'я, життєздатність і активність. Розвиток інтелекту і креативності. Формування емоцій і характеру. Вплив на установки, знайомства. Знання, навички, підготовленість. Підтримувальні або блокувальні тенденції. Відповідність очікуванням. Характеристики поставлених цілей

Представники різних груп усвідомлюють наявність соціальної ієрархії, хоча чіткі критерії для оцінювання становища людині назвати важко, бо вона вказує переважно на своїх знайомих, які перебувають вище або нижче її рівня. Психологи виокремили компоненти, які можуть бути критеріями

визначення статусної позиції: ранг професії чоловіка з огляду на її престижність, дохід сім'ї, якість домашнього господарства, репутація району проживання, зв'язки з громадськими організаціями, відвідини церкви, освіта чоловіка і дружини.

Особливо помітно на індивідуальні відмінності впливають особливості внутрісімейної взаємодії.

Питання 2. Вплив суспільної стратифікації на сімейне середовище

Сімейне середовище нерідко залежить від соціально-економічного статусу - у сім'ях, що мають вищі показники СЕС, батьки (чоловіки) схильні частіше бути вдома, брати активну участь у шкільному житті дітей і їх подальшій професіоналізації.

Рівень освіти матері і батька, професійний статус батька (показники СЕС) пов'язані з оцінюванням батьківської турботи про дітей. Кожен індикатор позитивно пов'язаний зі ступенем благотворного впливу на сім'ю, розвитку в дитині незалежності та індивідуальної своєрідності. Матері з високим освітнім статусом заохочували ці якості в дочках, однак пов'язаність їх статусу з характеристиками синів незначна. Неприйняття дитиною батька негативно позначається на вираженості всіх трьох показників.

Низькостатусні батьки більш авторитарні, матері 3-5-літніх дітей із сімей з низьким статусом частіше обмежують свободу.

Деякі ефекти соціально-класових відмінностей впливають на емоційне життя і пов'язану з ним поведінку. Представники середнього класу частіше переживають почуття провини і схильні власну агресію спрямовувати на себе, що виявляється, наприклад, у кількості суїцидів. Представники нижніх прошарків проявляють агресію у формі фізичних дій, вчинених щодо інших. Дітям з низькостатусних сімей властива висока змагальність як можливість демонструвати свою перевагу, із середніх верств - прагнення до досягнень.

Сім'ї з різних прошарків суспільства відрізняються ціннісними орієнтаціями, цілями і стилями взаємодії. Відповідно формуються відмінності між дітьми, а потім - дорослими. Згідно зі шкалою градації соціальних класів можна охарактеризувати найважливіші особистісні особливості, що залежать від СЕС:

1) "неблагополучні" (подружжя емоційно й соціально ізольовані; акцентування обов'язків жінки; нездатність чоловіка виконати маскулінну роль; прямий розподіл обов'язків за статевою належністю; усвідомлення неконтрольованості свого життя);

2) "блакитні комірці" (сильні статеві розмежування; жінки ізольовані, пасивні, підпорядковані, прив'язані до домівки. Сучасна тенденція виявляється у прагненні до більшої рівності в розподілі обов'язків, прийнятті рішень, сексуальних стосунках);

3) "білі комірці" (надмірне зосередження на респектабельності; сильні сімейні зв'язки; статус дружини як молодшого помічника чоловіка);

4) "вище середнього" (орієнтація на кар'єру, особливо серед чоловіків; фінансова незалежність і стабільність; соціальний престиж; дружина часто займається самовдосконаленням для допомоги чоловікові в його кар'єрі);

5) "високий рівень" (безтурботне життя, фінансова стабільність; дотримання традицій, зокрема у професії; повна "ідентифікація" дружини з чоловіком).

Відповідно до цих базових життєвих установок батьки виховують дітей. Підлітки із сімей з високим і середнім соціоекономічним становищем частіше продовжують освіту після закінчення вищої школи і прагнуть досягнути високого рівня особистих і соціальних успіхів, адже батьки надають їм економічні ресурси, часто недоступні для малозабезпечених дітей.

Прагнення до досягнень пов'язане з самооцінкою, комплексом мотивів індивіда, очікуваннями оточення, зумовленими рівнем СЕС. Учителі по-різному будують свої взаємини з дітьми, від яких чекають неоднакових успіхів у навчанні. Учні, від яких сподіваються високих досягнень, частіше хвалять за правильну відповідь, рідше критикують. Такий тип взаємодії посилює прагнення до вищих досягнень дітей, на яких сім'я покладає великі очікування, знижує мотивацію у тих, від кого особливих здобутків не чекають.

За інтеракціоністською моделлю людських відмінностей на індивідуальні особливості однаково впливають спадкова схильність, специфіка внутрісімейної взаємодії, зумовленої параметрами СЕС. Важлива і суб'єктивна детермінація цих явищ, виражена у життєвому досвіді як системотвірному чиннику формування людської індивідуальності.

Питання 3. Вплив статусного рівня на інтелект

Рівень освіти батьків, як свідчать результати досліджень, є більш прогностичним чинником стосовно дитячого IQ ($r = 50$), ніж дохід сім'ї ($r = 30$). Глобальні соціально-класові відмінності менше позначаються на когнітивному розвитку дітей у перші три роки життя порівняно зі специфічними аспектами домашньої обстановки (можливість користуватися іграшками, чуйність батьків тощо).

Психологи все рідше вважають, що рівень IQ - єдиний показник, який характеризує якість виявлених відмінностей. Найперспективнішим є виокремлення патернів ознак, що стосуються різних рівнів індивідуальності. Низькі показники IQ властиві дітям, які мають при народженні знижену вагу і ростуть у бідних сім'ях, а діти з такою самою вагою при народженні, які ростуть у сім'ях середнього класу, мають нормативні показники інтелекту. Проте і в низькостатусних сім'ях з наявністю "захисних" чинників (постійне місце проживання, добрі житлові умови, взаєморозуміння, мотивація і навчання батьків) рівень інтелектуального розвитку дітей залишається в нормі порівняно з дітьми того самого класу, які мають менш оптимальні умови життя.

Вплив компонентів середовища на інтелект було виявлено у дослідженнях прийомних дітей. Приблизно половина дітей, яких досліджували, народилася в освічених високостатусних сім'ях, а решта - в сім'ях з нижчими соціоекономічними показниками. Діти, яких виховували у високостатусних прийомних сім'ях, незалежно від статусу їх біологічних батьків продемонстрували на 11-12 пунктів вищий рівень ніж у решті груп. Спадковий ефект виявився в тому, що діти, народжені у високостатусних сім'ях, мали вищі показники IQ незалежно від соціального рівня прийомної сім'ї.

Лонгітюдні дослідження дітей у низькостатусних сім'ях стали основою припущень, що інтелектуальна компетентність опосередковується на кожному етапі індивідуального розвитку набором батьківських установок і цінностей. Батьки з низьким соціально-економічним статусом виробляють менш вдалі стратегії подолання проблем для своїх дітей, ніж батьки, що належать до середнього класу.

У низькостатусних сім'ях батьки схильні розв'язувати дитячі проблеми самі, а не допомагати дітям у цьому. Заохочування батьками незалежності дітей у подоланні проблем сприяє вищим показникам IQ у дітей. Соціально-класові відмінності дорослих також виявляють стійкі тенденції.

Питання 4. Детермінація індивідуальних відмінностей якістю життя соціальних груп

Якість соціально-економічного середовища дитини безпосередньо позначається на її фізичному, психічному і особистісному розвитку. Неблагополучні райони проживання є серйозною перешкодою для формування у дітей адекватного світосприйняття, що позначається на рівні життєвої адаптації. Експерименти з малятами тварин і спостереження за людськими немовлятами підтвердили гіпотезу про значущість ранньої життєвої стимуляції (у т. ч. багате на вітаміни харчування) для подальшої адаптації. Ранній коригувальний вплив у перші місяці життя дитини сприяє поліпшенню показників інтелектуальних тестів на 15-30% порівняно з контрольною групою.

Освічені дорослі не тільки мають вищий рівень IQ, а й виявляють розвиненіші інтелектуальні і виконавські навички в літньому віці. Дорослі з нижчим рівнем освіти мають міцніше здоров'я, живуть довше, ніж освічені люди їх класу, мають стабільніші шлюби і частіше вважають їх щасливими. Освічені люди і представники середнього класу загалом задоволені життям, щасливіші, демонструють особистісне зростання. Почуття задоволеності життям серед людей з високим доходом (як правило, освічених) набагато вище.

Показники забезпеченості відображають потенційні економічні можливості, які пом'якшують або посилюють різні форми стресової дії. Тому забезпечені люди мають кращі показники здоров'я і задоволеності життям.

Досвід у виконанні складної роботи і засвоєні життєві ролі також є диференціювальним параметром. Дорослі, які набули таких особливостей, здатні до розвитку вищих рівнів Я. Уміння виконувати складну роботу забезпечує розвиток когнітивних навичок, інтелектуальне вдосконалення, виробляє рефлексію як якість, що сприяє емоційному та особистісному зростанню.

Відсутність роботи є одним з основних джерел стресу. Не зайняті роботою чоловіки схильні до тривожності, депресії, занепокоєння станом здоров'я. Деякі показники здоров'я тісно пов'язані зі статусом. Тривалий час вважали, що високий рівень кров'яного тиску в афроамериканців генетично детермінований. Проте є дані, що дають змогу інтерпретувати це як наслідок хронічного стресу, спричиненого низькостатусною роботою, її відсутністю та обмеженими можливостями в здобутті освіти.

Соціоекономічний статус впливає на відмінності у здоров'ї людей середнього віку, яке пов'язане з професійним і освітнім рівнем у молоді роки. Істотне значення може мати етнічна належність. Наприклад, у США зв'язок між здоров'ям і рівнем СЕС найтісніший у американських іспанців та африканців.

Особливості СЕС досліджували з огляду на частоту прояву психічних розладів. Серед пацієнтів, які належать до верств суспільства з високим СЕС, виявлено більше невротичних розладів, а пацієнти з низьким СЕС частіше страждали від психопатичних розладів. На цих даних основана теорія "дрейфу": людині з будь-якого класу, яка має психотичний розлад, важко знайти роботу. У наслідок цього її здатність досягнути задовільного статусного рівня погіршується і вона "дрейфує" до все гірших умов існування.

Інтерпретація параметрів якості життя досить складна. Наприклад, ступінь задоволеності добре освіченого працівника пов'язаний з тим, що його робота не тільки джерело доходів, а й можливість виявити свої здібності, а людина з низьким рівнем освіти цінність роботи визначає можливістю заробітку. Тому вчені продовжують розроблення методик оцінювання якості життя.